MA’LUMOTLAR BILAN TRANSCHEGARAVIY ALMASHISH JARAYONIDA MAXFIYLIKNI TA’MINLASHNING XALQARO-HUQUQIY ASOSLARI

Adalaiti Abudurousuli
https://doi.org/10.5281/zenodo.23221148

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot va globallashuv sharoitida ma’lumotlarning davlatlar chegaralaridan tashqariga uzatilishi jarayonida shaxsiy hayot daxlsizligi va maxfiylikni ta’minlashning xalqaro-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Ma’lumotlarning transchegaraviy almashinuvi xalqaro savdo, elektron tijorat, moliyaviy xizmatlar, sog‘liqni saqlash, bulutli texnologiyalar va raqamli davlat xizmatlarining ajralmas qismiga aylanib borayotgan bir sharoitda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Tadqiqotda inson huquqlari bo‘yicha xalqaro hujjatlar, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) standartlari, Yevropa Kengashining 108-son Konvensiyasi, Yevropa Ittifoqining Umumiy ma’lumotlarni himoya qilish reglamenti (GDPR) hamda boshqa xalqaro-huquqiy mexanizmlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida transchegaraviy ma’lumot almashinuvida maxfiylikni ta’minlash uchun qonuniylik, maqsadga muvofiqlik, ma’lumotlarni minimallashtirish, xavfsizlik, javobgarlik va ma’lumot subyektining huquqlarini ta’minlash kabi universal tamoyillar muhim ekani asoslanadi. Shuningdek, xalqaro standartlarni milliy qonunchilik bilan uyg‘unlashtirish va davlatlar o‘rtasida ishonchli huquqiy mexanizmlarni shakllantirish bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: transchegaraviy ma’lumot almashinuvi, maxfiylik, shaxsga doir ma’lumotlar, xalqaro huquq, ma’lumotlarni himoya qilish, GDPR, OECD, inson huquqlari, raqamli iqtisodiyot, kiberxavfsizlik.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida ma’lumotlar zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim resurslaridan biriga aylandi. Elektron tijorat, xalqaro bank operatsiyalari, bulutli hisoblash tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellekt, raqamli davlat xizmatlari va transmilliy korporatsiyalar faoliyati katta hajmdagi ma’lumotlarning davlat chegaralaridan tashqarida uzatilishini talab qilmoqda. Mazkur jarayon iqtisodiy va texnologik taraqqiyot uchun muhim imkoniyatlar yaratishi bilan birga, shaxsiy hayot daxlsizligi va ma’lumotlar maxfiyligini ta’minlash masalasini ham dolzarb muammoga aylantirmoqda.

Transchegaraviy ma’lumot almashinuvi deganda ma’lumotlarning bir davlat hududidan boshqa davlat hududiga yoki xalqaro tashkilotlar va transmilliy axborot tizimlari orqali uzatilishi tushuniladi. Bunday uzatish jarayonida ma’lumotlar bir vaqtning o‘zida turli davlatlarning yurisdiksiyasi, milliy qonunchiligi va ma’lumotlarni himoya qilish standartlari ta’sirida bo‘lishi mumkin. Natijada bir davlatda qonuniy hisoblangan ma’lumotlarni qayta ishlash boshqa davlatda shaxsning huquqlarini buzuvchi harakat sifatida baholanishi ehtimoli mavjud.

Shaxsiy hayot va maxfiylik huquqi xalqaro huquqda asosiy inson huquqlaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasida shaxsning shaxsiy va oilaviy hayotiga, uy-joyi va yozishmalariga o‘zboshimchalik bilan aralashishdan himoyalanish huquqi belgilangan. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi

xalqaro paktning 17-moddasi ham shaxsning shaxsiy hayoti, oilasi, uy-joyi va yozishmalariga o‘zboshimchalik bilan yoki noqonuniy aralashishni taqiqlaydi.

Biroq raqamlashtirish jarayoni ushbu an’anaviy huquqiy kafolatlarni yangi mazmun bilan boyitishni talab qilmoqda. Chunki zamonaviy sharoitda shaxsning maxfiyligi faqat yozishmalar yoki jismoniy makon daxlsizligi bilan cheklanmaydi. Shaxsning biometrik ma’lumotlari, geolokatsiyasi, internetdagi faoliyati, sog‘lig‘i, moliyaviy holati, identifikatsiya ma’lumotlari va boshqa raqamli izlari ham himoya qilinishi lozim bo‘lgan ma’lumotlar qatoriga kiradi.

Shu nuqtayi nazardan, transchegaraviy ma’lumot almashinuvi jarayonida maxfiylikni ta’minlashning samarali xalqaro-huquqiy mexanizmlarini o‘rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi transchegaraviy ma’lumot almashinuvi jarayonida maxfiylikni ta’minlashning xalqaro-huquqiy asoslarini aniqlash, mavjud xalqaro standartlarni tahlil qilish hamda ularni milliy huquq tizimlarida samarali amalga oshirish mexanizmlarini baholashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda kompleks va tizimli metodologik yondashuvdan foydalanildi. Xususan, formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy, tizimli tahlil, huquqiy modellashtirish va kontent-tahlil metodlari qo‘llanildi.

Formal-yuridik metod orqali xalqaro shartnomalar, konvensiyalar, deklaratsiyalar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuni o‘rganildi. Jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt, Yevropa Kengashining shaxsga doir ma’lumotlarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash jarayonida jismoniy shaxslarni himoya qilish to‘g‘risidagi 108-son Konvensiyasi, OECDning maxfiylik bo‘yicha ko‘rsatmalari va GDPR normalari tahlil qilindi.

Qiyosiy-huquqiy metod orqali turli xalqaro va mintaqaviy tizimlarda transchegaraviy ma’lumot uzatishning huquqiy mexanizmlari o‘zaro taqqoslandi. Ayniqsa, Yevropa Ittifoqining ma’lumotlarni himoya qilish modeli hamda xalqaro savdo va raqamli iqtisodiyot doirasidagi ma’lumotlar oqimini ta’minlashga qaratilgan yondashuvlar o‘rganildi.

Tizimli tahlil metodi yordamida maxfiylikni ta’minlashning alohida elementlari — qonuniylik, shaffoflik, maqsadni cheklash, ma’lumotlarni minimallashtirish, saqlash muddatini cheklash, ma’lumotlar xavfsizligi va javobgarlik tamoyillari yagona huquqiy tizim sifatida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqotning normativ-huquqiy bazasini xalqaro inson huquqlari hujjatlari, xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari, ma’lumotlarni himoya qilishga oid mintaqaviy huquqiy hujjatlar va ilg‘or xorijiy tajriba tashkil etdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, maxfiylik huquqi zamonaviy xalqaro huquqda insonning asosiy huquqlaridan biri sifatida mustahkamlangan. Mazkur huquqning universal asoslari Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktda o‘z aksini topgan.

Xalqaro huquqda maxfiylikning himoya qilinishi davlatlar uchun ikki tomonlama majburiyatni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, davlat shaxsning shaxsiy hayotiga noqonuniy aralashmasligi kerak. Ikkinchi tomondan esa, davlat uchinchi shaxslar, shu jumladan xususiy

kompaniyalar tomonidan shaxsiy ma’lumotlardan noqonuniy foydalanilishining oldini olish uchun samarali huquqiy mexanizmlarni yaratishi lozim.

Shu sababli zamonaviy maxfiylik huquqi faqat davlat organlarining noqonuniy aralashuviga qarshi himoya vositasi bo‘lib qolmay, balki xususiy sektor faoliyatini ham tartibga soluvchi huquqiy institutga aylanmoqda.

Tadqiqot davomida transchegaraviy ma’lumot almashinuvida qo‘llanilishi lozim bo‘lgan bir qator fundamental tamoyillar aniqlandi.

Birinchi tamoyil — qonuniylik va adolatlilik. Ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, qayta ishlash va boshqa davlatga uzatish aniq huquqiy asosga ega bo‘lishi kerak.

Ikkinchi tamoyil — maqsadni cheklash. Ma’lumotlar aniq, qonuniy va oldindan belgilangan maqsadlar uchun yig‘ilishi hamda keyinchalik ushbu maqsadga zid tarzda ishlatilmasligi lozim.

Uchinchi tamoyil — ma’lumotlarni minimallashtirish. Maqsadga erishish uchun zarur bo‘lmagan ortiqcha ma’lumotlarni yig‘ish yoki transchegaraviy uzatish maxfiylik xavfini oshiradi.

To‘rtinchi tamoyil — aniqlik. Qayta ishlanayotgan ma’lumotlar imkon qadar aniq va yangilangan bo‘lishi kerak.

Beshinchi tamoyil — saqlash muddatini cheklash. Shaxsiy ma’lumotlar qonuniy maqsad uchun zarur bo‘lgan davrdan ortiq saqlanmasligi kerak.

Oltinchi tamoyil — xavfsizlik va maxfiylik. Ma’lumotlarni uzatish jarayonida texnik va tashkiliy xavfsizlik choralaridan foydalanish talab etiladi.

Yettinchi tamoyil — javobgarlik. Ma’lumotlarni qayta ishlovchi subyekt o‘z faoliyatining qonuniyligi va ma’lumotlarni himoya qilish talablariga muvofiqligi uchun javobgar bo‘lishi lozim.

Shaxsga doir ma’lumotlarni avtomatlashtirilgan tarzda qayta ishlash jarayonida jismoniy shaxslarni himoya qilish to‘g‘risidagi 108-son Konvensiya ushbu sohadagi ilk majburiy xalqaro-huquqiy hujjatlardan biridir.

Mazkur Konvensiya ma’lumotlarni qayta ishlashning qonuniyligi, ma’lumotlarning sifati, xavfsizligi va shaxs huquqlarini himoya qilish kabi masalalarni tartibga soladi. Uning ahamiyati shundaki, hujjat ma’lumotlarni himoya qilish masalasini milliy chegaralardan tashqariga olib chiqib, xalqaro hamkorlikning huquqiy asoslarini shakllantirgan.

Yevropa Ittifoqining Umumiy ma’lumotlarni himoya qilish reglamenti (GDPR) transchegaraviy ma’lumot almashinuvi sohasidagi eng rivojlangan huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

GDPR ma’lumotlarni Yevropa Ittifoqidan tashqariga uzatishni muayyan huquqiy shartlarga bog‘laydi. Xususan, uchinchi davlat tomonidan ma’lumotlarni himoya qilishning yetarli darajasi ta’minlanganligi, tegishli kafolatlarning mavjudligi yoki ayrim istisno holatlar mavjudligi talab etiladi.

Bunday mexanizmning asosiy maqsadi — ma’lumotlarning geografik jihatdan boshqa davlatga uzatilishi natijasida shaxsga berilgan huquqiy himoya darajasining pasayib ketishiga yo‘l qo‘ymaslikdir.

Shuningdek, GDPR doirasidagi adekvatlik to‘g‘risidagi qarorlar, standart shartnomaviy bandlar (Standard Contractual Clauses) va boshqa tegishli kafolatlar transchegaraviy ma’lumot uzatishning huquqiy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama. Tadqiqot natijalari transchegaraviy ma’lumot almashinuvida maxfiylikni ta’minlash masalasi faqat bitta davlatning milliy qonunchiligi bilan samarali hal etilishi qiyinligini ko‘rsatmoqda. Buning asosiy sababi ma’lumotlarning raqamli muhitda davlat chegaralariga bog‘lanmagan holda harakatlanishidir.

Mazkur jarayonda eng muhim muammolardan biri — turli davlatlarda ma’lumotlarni himoya qilish standartlarining bir xil emasligi. Ayrim davlatlarda ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha qat’iy talablar mavjud bo‘lsa, boshqalarida bunday huquqiy kafolatlar nisbatan zaif bo‘lishi mumkin. Natijada ma’lumotlarni bir davlatdan ikkinchi davlatga uzatish jarayonida huquqiy himoya darajasi pasayishi ehtimoli paydo bo‘ladi.

Ikkinchi muammo — yurisdiksiya masalasi. Shaxsga oid ma’lumotlar bir davlatda yig‘ilib, ikkinchi davlatdagi serverda saqlanishi va uchinchi davlatdagi kompaniya tomonidan qayta ishlanishi mumkin. Bunday vaziyatda ma’lumotlarga qaysi davlat qonunchiligi tatbiq etilishi, huquqbuzarlik sodir bo‘lganda qaysi davlat organi vakolatli bo‘lishi va jabrlanuvchi o‘z huquqlarini qaysi yurisdiksiyada himoya qilishi masalalari yuzaga keladi.

Uchinchi muammo — davlat xavfsizligi va shaxsiy hayot daxlsizligi o‘rtasidagi muvozanat. Ayrim hollarda davlatlar milliy xavfsizlik, terrorizmga qarshi kurash yoki jinoyatchilikning oldini olish maqsadida ma’lumotlardan keng foydalanishga intiladi. Biroq bunday choralar mutanosiblik, qonuniylik va zaruriyat talablariga javob berishi lozim.

To‘rtinchi muammo — transmilliy kompaniyalarning roli. Bulutli xizmatlar, ijtimoiy tarmoqlar, elektron savdo platformalari va boshqa raqamli xizmatlar ko‘rsatuvchi kompaniyalar millionlab foydalanuvchilarning ma’lumotlarini turli yurisdiksiyalarda qayta ishlaydi. Shu sababli davlatlar va xususiy kompaniyalar o‘rtasida ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha aniq javobgarlik mexanizmlarini belgilash muhimdir.

Mazkur muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bunda davlatlar o‘rtasida o‘zaro tan olish mexanizmlari, adekvatlik tizimlari, standart shartnomaviy bandlar va xalqaro huquqiy yordam mexanizmlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, milliy qonunchilikda xalqaro standartlarning asosiy tamoyillarini aks ettirish muhim ahamiyatga ega. Xususan, shaxsga doir ma’lumotlarni uchinchi davlatlarga uzatishdan oldin ma’lumotlarni himoya qilish darajasini baholash, ma’lumot subyektining huquqlarini kafolatlash va ma’lumotlarni uzatuvchi tashkilot zimmasiga aniq javobgarlik yuklash mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim.

O‘zbekiston uchun ham ushbu masala alohida ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat, xalqaro IT xizmatlari va transmilliy biznesning rivojlanishi natijasida O‘zbekiston hududida qayta ishlanayotgan ma’lumotlarning xorijiy davlatlarga uzatilishi hajmi ortib borishi tabiiydir. Shu sababli milliy ma’lumotlarni himoya qilish tizimini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish mamlakatning raqamli iqtisodiyotdagi xalqaro integratsiyasi uchun muhim shartlardan biridir.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ma’lumotlar bilan transchegaraviy almashish jarayonida maxfiylikni ta’minlash zamonaviy xalqaro huquqning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

Umuman olganda, transchegaraviy ma’lumot almashinuvi va maxfiylikni ta’minlash o‘rtasida oqilona muvozanatni yaratish zamonaviy raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishining muhim shartidir. Kelgusida xalqaro hamjamiyatning asosiy vazifasi

ma’lumotlarning erkin va xavfsiz harakatlanishini ta’minlaydigan, bir vaqtning o‘zida shaxsning fundamental huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qiladigan universal va o‘zaro mos huquqiy mexanizmlarni rivojlantirishdan iborat bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjanova M. A. Персональные данные как объект права: сущность и меры защиты в современном цифровом мире // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. 2024. Vol. 4, No. 3.
2. Norkulova, G. — Legal Regulation of Personal Data in the Republic of Uzbekistan and Conceptual Proposals for Implementing the Right to Be Forgotten. The Uzbek Journal of Law and Digital Policy, 2026, Vol. 4, No. 2, pp. 177–193. DOI: 10.59022/ujldp.593.
3. Yuldashov, A. — Shaxsga doir ma’lumotlar va mualliflik huquqining o‘zaro kesishmasi: huquqiy nazariya va amaliyot. 2024. DOI: 10.26739/2181-9416-2023-6-8.
4. Davronov, O. B. — A Comparative Legal Analysis of the Role of State Bodies and Legal Problems in Ensuring the Security of Personal Data on Digital Platforms. 2026.
5. Greenleaf, G. Global Data Privacy Laws 2023: 165 Laws & DPDs. Privacy Laws & Business International Report.
6. Kuner, C. Transborder Data Flows and Data Privacy Law. Oxford University Press.
7. Bygrave, L. A. Data Privacy Law: An International Perspective. Oxford University Press.
8. Svantesson, D. J. B. Solving the Internet Jurisdiction Puzzle. Oxford University Press.